

**ВЪПРОСЪТ ЗА ЧИСТОТАТА НА ЕЗИКА В БЪЛГАРСКАТА
НАЦИОНАЛНОЕЗИКОВА ПРОГРАМА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО
(В СЪПОСТАВКА С ПОЛСКАТА)**

Диана Иванова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE ISSUE OF LINGUISTIC PURITY IN THE BULGARIAN
NATIONAL LANGUAGE POLICY IN THE REVIVAL PERIOD
(IN COMPARISON TO POLISH)**

Diana Ivanova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The issue of linguistic purity is present in the national language policy programs of the Slavic people including the Bulgarians and the Poles and has been an object of social debates. The paper focuses both on the differences and the similarities in the programs and the respective practical manifestations.

Key words: linguistic purity, national language policy, social debates, Slavic Revival, intellectualising, terminologising

Пуризмът, разбран като организирано движение за езикова чистота, е феномен в езиковата история на много европейски народи. Той възниква вследствие на различни фактори и обстоятелства: исторически, социално-политически, икономически, културни, както и вътрешно- и външноезикови. Проявите му са тясно свързани с процесите на формиране на националния книжовен език, главно в началния му етап, характерен с емоционално и романтично отношение към езика (за етапите на национальноезиковата политика и тяхната характеристика вж. Хрох 1999, а също Вачкова 2008: 145). Въпросът за чистотата на езика присъства и в национальноезиковите програми на славянски народи, вкл. на българи и поляци, и е предмет на обществени дискусии. В тях могат да се открият както общи положения, така и различия, които ще бъдат предмет на статията.

В специализираната научна литература пуризмът се разглежда в теоретичен план – като възгледи и концепции по отношение на визията или идеала за книжовен ези, и като книжовна практика, която се състои в конкретни действия за замяна на чужди думи с домашни (прочистване на лексиката). Прояви от такъв характер са присъщи както за българската, така и за полската езикова ситуация през XIX век.

Терминът пуризм в езиковедската литература се интерпретира по различни начини – в някои случаи се разглежда само като отделни прояви срещу чуждите думи, които нямат организиран характер. Пуризмът се разглежда и в по-широк езиков план – изразява се не само в дейности за прочистване на даден език от чужда лексика, а в идеята за езикова чистота се включва и граматическото равнище – в избора на изконни, домашни морфологични форми и синтактични конструкции. Той засяга самата употреба на езика и разширяването на неговата употреба и извън битовата сфера. Пуризмът се разглежда и в идеологически план – чрез езика да се демонстрира сплотеност и единство в обществото в моменти на национална заплаха или на социална и духовна криза. В условията на бездържавност се стига и до борба за законовата му защита. Спецификата на проявите му са в зависимост от идейно-лингвистичната подготвеност на обществото, от наличието на националезикова политика и съответна програма, а също така и от степента на развитие на самия книжовен език, и по-конкретно от етапите на стандартизацията му.

Веднага трябва да се отбележи, че в България и Полша пуризмът не достига до организирано движение, както в някои страни, а се проявява в прослава и защита на езика, издигане на неговия статут, както и в индивидуални и колективни опити за прочистване на ненужните чужди думи през определени периоди на езиковата история на съответните народи.

По характера си пуризмът може да се определя като умерен (когато идеите и практиката почиват на реалистична основа) и краен – когато масово и безпричинно се гонят чужди думи. Крайният (радикалният) пуризм е израз на силно преувеличената грижа за езика и стремеж към премахване от езика на чуждите елементи. Един от често срещаните начини за това е създаването на неологизми с помощта на родни езикови средства, които да заместят не само новоусвоени чужди думи, но и такива, които отдавна битуват в езика. В резултат на такава замяна се появяват причудливи нови думи или калки, които не се възприемат добре от обществото (такива примери изобилстват в словотворческите опити на Ив. Богоров). В България и Полша се раз-

вива умерен пуризм и само в отделни случаи има прояви на крайности, които обществото отхвърля.

В научната литература се говори за различни видове пуризм, но най-често се използва класификацията на Джордж Томас (Томас 1988: 12; вж. също Николова 2011, 2012), която, приложена към ситуацията на българския XIX в., има известни съвпадения. Така напр. може да се говори за усилия за запазване на чистотата на езика чрез реконструкция и възкресяването на традиционния книжовен език или на отделни негови думи и форми (т. нар. архаизиращ пуризм). В България през третата четвърт на XIX в. се налагат концепции за реконструиране на граматични форми и правила, буквени знаци и лексика от старобългарския книжовен език (напр. при представителите на Пловдивската школа Г. Кръстевич, Н. Геров, Й. Груев). И книжовници от други книжовни средища виждат бъдещето на новия книжовен език с участието на реконструкция на старобългарски образци. Един от тях е Ал. Живков от Търново, който в предисловието на своя „Речник на думи турски и гръцки в язика българский“ се обръща с призив към съотечествениците си: *Българе! Земете си назад думите ваши, дирете ги навсяду, дето ся говори българский язык, дирете ги в вашити книги, в вашити ветхи ръкописи, в майчиний си язык и ся определете само в вашите правици* (Живков 1855, предговор).

В Полша е известен т.нар. познански пуризм от четиридесетте години на XIX век, свързан основно с възгледите на обществени дейци като Бронислав Трентовски и Карол Либелт, които отстояват правото на стародавното наследство да присъства в съвременния полски книжовен език.

С оглед на обкръжаващата среда (своя – чужда) по същото време и във връзка с интелектуализацията на книжовния език в България се проявява т.нар. социален пуризм, който е насочен срещу думи и форми, които принадлежат към по-ниския пласт домашна лексика (диалектизми, просторечни думи, неологизми и други). Докато архаизиращият пуризм (основан на принципа за съхраняване на традицията) е насочен навън, срещу чуждоезиковите влияния: заемки, чуждици, калки, интернационализми, при социалния пуризм става дума за вътрешноезикова конкуренция.

Защитният пуризм възниква при наличие на заплаха за националната и за езиковата идентичност (загубата на национален суверенитет) и е насочен към опазването на книжовния език от чуждоезикови влияния. Такъв характер има пуризмът при повечето славянски народи през деветнадесети век (чехи, словаци, хървати, българи, извън

тях и унгарците). В периода на загубата на независимост в края на XVIII в. и поради опасността от русификация и германизация в Полша също могат да се открият елементи на защитния пуризм. Той е проява на националните движения през XIX в. и неговите представители се стремят да премахнат от книжовния език думите с чужд произход. През целия XIX в. в България се наблюдава целенасочена замяна на разговорни гръцки и турски думи с български, а в полския език чистотата на езика се проявява в негативните настроения към употребата на германизми и русизми (напр. към думи и изрази като *knajpa* (кръчма), *szlafrok* (пенъоар, халат), *toczka w toczkę*, *wsjo rawno*) и опити за тяхната замяна с думи и изрази от родния език.

Интересът към родния език включва различни аспекти, обвързани с минало, настояще и бъдеще, а именно: връзката с традицията (т.е. търсене на идентификационни маркери, свързани с историята), съвременната книжовна практика, целяща развитие и усъвършенстване на езика и чрез това – създаване на средство, което да прокара идеите за духовна и политическа самостоятелност.

Известно е, че националните движения на славянските народи в епохата на Възраждането са лингвоцентрични. Това важи и за поляците и българите. И новополският, и новобългарският период се характеризират със свои езикови политики, които отхвърлят чуждото културно влияние (латинско и френско при поляците; гръцко при българите), като в образователната система родният език заема най-значимото място. От друга страна, това активизира нормотворческата дейност, грижата за култивирането на езика и за неговата лексикална чистота.

В периода на постепенното изграждане на новобългарския книжовен език са се зародили първите форми на съпротива срещу чуждите думи, а в по-нататъшното му развитие тя се е превърнала в обществено значим проблем. В борбата за запазване чистотата на българския и на полския език през Възраждането заслуга имат цяла плеяда книжовници.

И ако в средата на XVIII в. Паисий издига националната идея, свързана с род, език и историческо минало, и я разпространява по българската земя, XVI в. е времето, когато в Полша се създава чувството за национална гордост и пиетет към родния език в противовес на чуждопоклонството, което не е изолирано явление през този период. Писатели и културни дейци открито пишат какви са причините за подценяването на родния език, като наред с външните обстоятелства изтъкват и слабата роля на семейната среда и на родното училище.

В тази насока се чуват призови за активното използване на полския език в образованието, които са подкрепени с конкретни действия на полската интелигенция в лицето на писатели, историци и поети като Марчин Белски, Ян Мончински, Миколай Рей, проповядващи любов към родната реч, уважение към езика и обогатяването му. Към тях можем да добавим Станислав Мужинowski, един от първите кодификатори на полския правопис. Той е автор на книгата *Ortografija polska* („Полски правопис“), в която се фиксират правописните норми на полския език, валидни през целия XVI век.

След Паисиевата патриотична прослава и защита на българския език в „История славянобългарска“ подобни идеи намират почва с постепенното развитие на светското образование, за което са необходими „нови и полезни книги“. Целта на тези книги, освен да дават полезни знания, е и да създават добри българи, които да знаят да пазят езика си. Такива идеи срещаме в увода на „Руководство на славеноболгарская граматика“ (1835) (трета част от „Славеноболгарское детоводство за малките деца...“) на Неофит Хилендарски Бозвели и Емануил Васкидович. Двамата автори призовават събратята си по перо „да не отбягват от своематернаго языка, но смело да ся хвале как има една пребогата и предобродаровителна майка, която ... от преизобилното си пребогато и неизчерпаемо сокровище усердно подарява чадата си“ и същевременно „да отхвърлят странноприемни – ‘чуждестранни’, турко-влахо-гречески речи“ (Неофит Бозвели, Васкидович 1835: XI – XII). Авторите ограничават употребата им, като ги заменят с черковнославянски думи и неологизми (История 1989: 117). Подобно емоционално отношение към чистотата на книжовния език изразява по-късно и П. Пиперов: „Пят словес не можем произнести дондеже не смесим и них чуждих“ (Пиперов 1845, предговор).

По същото време и друг виден възрожденски книжовник – Неофит Рилски в предговора на своята „Болгарска граматика“ (1835), взема отношение по въпроса за чистотата на езика: „...И ако било възможно да се собере во едино сичкио, не би имал тогава потреба от никаква иноязычна реч (освен мало некои...“). Въпреки това изказване от по-нататъшните разсъждения на отец Неофит в предговора се вижда, че той проявява толерантност към „речите странни“ (чужди). Повод за това му дава езиковата ситуация при съседите – румънци и сърби, които развиват книжовните си езици, съставят речници и граматики независимо от присъствието на чужда лексика: „Нихнио язык (на власите) – пише той – макар и да се состои от болшая част от иноязычни речи, а особно от славенски, гречески, болгарски, руски и ла-

тински и от други някои, каквото може да види всеки от следующите речи [...] Но со все това не мариха за чуждестранните речи, но усвоиха ги и исправиха язикат си с граматика [...]“ (Неофит 1835: 12).

Във филологическите разсъждения на възрожденските книжовници има ясно изразена позиция – те не проповядват безогледно прочитване на чуждите думи, а само на онези от тях, които не са нужни. Обаче други заемки, чрез които езикът се обогатява и се постига неговата интелектуализация, трябва да намерят своето място в него, убедени са те. Но Неофит не вижда беда и ако „да останат някои чуждестранни речи по настоящем в язикът ни, от които не можеме совсем да отбегнеме, това не ни прави големо препятствие на исправлението на язикат ни, защото видиме и сербите и до днешен ден да употребляват още някои турски речи“ (Неофит 1835: 13 – 14). С прагматична насоченост е приложеният в края на граматиката речник „Речи турски и неколко гречески“, като срещу чуждата дума се посочва българска или „росийска“. Прави впечатление, че Неофит насочва усилията си главно към заместване на турската лексика, но черковно-славянските и руските думи като сродни ги привлича за „исправление“ (култивиране) на книжовния език.

Усилията на Неофит Рилски като първи нормотворец на българския книжовен език могат да се сравнят с дейността и възгледите на видния полски педагог и общественик Онуфрий Копчински, който издава граматика в три части (за I, II и III клас) (вж. Копчински 1778, 1817). Въпреки че граматиките на двамата възрожденски дейци ги делят около половин век, възгледите и делата им са твърде близки. И О. Копчински, както и Неофит Рилски, не са само кодификатори (и строители на граматичните термини), но и визионери за бъдещото развитие на родните си книжовни езици. Те определят тенденциите и начертават реални проекции, по които да се водят следващите поколения езикостроители, вкл. и по отношение на съхраняване на самобитността на родния език.

За книжовниците от ранния период на новобългарския книжовен език неологизацията не е типична, а по-скоро калкирането. И вместо да създават нови думи, които да заместят чуждите, те по-скоро се обръщат или към ресурсите на книжовната традиция (В. Ненович, Ан. Кипиловски, Неофит Рилски, П. Сапунов, П. Пиперов, К. Фотинов), или към забравените, но съществували в диалектите изконни думи (П. Берон). По този начин те реставрират, изваждат от забравата българското словно богатство и го включват в потока на книжовната реч, давайки една постоянна „насока на славянизация на лексиката на

книжовния ни език“ (Кювлиева-Мишайкова 1997: 220). От същия принцип се ръководи и Анастас Кипиловски, който в увода на превода си на книгата на руския учен Ив. Кайданов „Кратко начертание на всеобщата история“ (1836) пояснява: „Язык употребих такъвзи, каквото да сочи кам обработяни на язикат ни, зато и приех много речи от пребогатата майка на нашат язык, славенският язык“ (Кипиловски 1836: 16).

Радетел за чист, самобитен език, свързан с книжовната старина, е и В. Априлов, който споделя вижданията си относно речниковия състав на новобългарския книжовен език: „Да се изчисти езикът от всички чужди думи. Да се внесат от стария език и да се приемат [в новия] само такива чужди думи, които липсват в стария език“, а за да се подпомогне този процес, необходим е речник, който да бъде основа на книжовния език“ (Априлов 1847). Възгледите на В. Априлов не влизат в противоречие с мнението на Неофит Рилски, тъй като и за двамата въпросът за чистотата на езика е свързан с разбиранията им за националния характер на книжовния език.

В българската книжовноезикова история се наблюдават и случаи на промяна в отношението към чуждите думи. Това се отнася и за големия радетел за чист книжовен език Ив. Богоров, чиито възгледи търпят еволюция. През 40-те – 60-те години на XIX век той има критично отношение към чуждите думи в българския език, но без крайностите, които демонстрира след този период. В „Първичка българска граматика“ (1844) Богоров заменя широко разпространените турски и гръцки думи с българските им съответствия, напр.: ключ вм. *анахтар*; мед вм. *бакър*; известие вм. *хабер*; сметка вм. *хесап* и други. И във второто издание на граматиката (1848) той заема реалистична позиция по отношение на чуждите думи: „А колкото за те думи дето ги нямами, слободно можем да пишем чюжди, още повече, като погледнем, че нито един от истащените (културните, обработените – бел. Д. И.) язици на Европа е без чюжда дума“.

Променената ситуация след три десетилетия кара автора да застане на противоположно мнение в „Книговище за прочитание“ (1874): *такова едно размесване на българский наш език с чуждо наречие*, казва радетелят за чист български език, *не може никак да бъде прието*. И докато в учебниците си от 30-те – 40-те години Богоров си служи с немалко руски термини, през 70-те – 80-те години на XIX в. той започва да воюва срещу прекомерната употреба на русизми, за разлика от други книжовници (П. Р. Славейков, Ст. С. Бобчев, В. Друмев), които не отричат ролята на руския език като източник за на-

влизане на международна културна лексика, научна терминология и други средства за интелектуализация на езика.

Опитът да се запази и увеличи словното богатство на българския книжовен език и да се съхрани неговата национална самобитност през погледа на възрожденските книжовни строители не влиза в противоречие с разбирането за употреба на чужди заемки, които в езика ни нямат съответствия.

В Полша през старополския период господства латинският език, което е свързано с приемането на католицизма от поляците през X век. От XI век нататък в полския език се забелязва ускорено заимстване на думи от латинския, който е преди всичко източник на научни термини, на религиозна и на международна културна лексика: *anioł* ‘ангел’ (от старогр. ἄγγελος), *kościół* ‘църква’ (лат. castellum), *szkoła* ‘училище’, ‘школа’ (лат. schola, старогр. σχολή), *data* ‘дата’ (лат. data) и др. През среднополския и новополския период проникват думи като *dokument* ‘документ’ (лат. documentum), *edukacja* ‘образование’ (лат. educātiō), *forma* ‘форма’ (лат. forma) и др. През XVI век ситуацията се променя, като полският език получава все по-широко разпространение в администрацията, в дипломатическата сфера и личната кореспонденция (Валчак 1999: 193).

През XVI в. полският език навлиза в различни области и постепенно се налага в конкуренцията с латинския език. Огромни заслуги за това имат писателите Ян Кохановски, Станислав Ожеховски, Марчин Кромер, Лукаш Гурницки, Станислав Мужиновски, които разбират значението на националния книжовен език и разгръщат творческите си възможности за облагородяването му, използвайки родните източници: възкресяване на старинни полски думи, диалектизми, неологизми на основата на родната словообразователна система (Ташицки 1969). Тогава възниква и първата полска теория по езикова култура, която придвижва напред развитието на полския книжовен език (вж. Валчак 1999: 191).

Книжовниците не спестяват и упреците към училището, което пренебрегва обучението по роден език. Ярък пример за такава позиция са Катедрата по литература на Краковската академия и нейният представител Онуфрий Копчински (1735 – 1817), който препоръчва в училищата да се върне четенето и изучаването на автори като Пьотър Скарга, Карнковски, Бялобжески, Вуйек, Кохановски и др. Списание „Монитор“ с редактор Франциск Бохомolec още през 1767 г. насърчава купуването и четенето на книги на полски език (виж Каролина 2011).

През старополския период в полския език се наблюдава и наличие на чешко влияние. Тогава проникват думи като *jedyny* ‘единствен’ (изконно полски *jedziny*), *hojny* ‘щедър’, *obywatel* ‘гражданин’ (изконно полски *obuwaciel*). Чешкият се явява и като посредник на някои чужди заемки от други езици в полския език и пътят на проникването им се чувства чрез чешката вокализация.

В книжовния полски език съществува значително количество немски заемки. Голяма част от лексиката в старополския език от този период е свързана с административната и стопанската дейност: *burmistrz* ‘кмет’ (нем. *Bürgermeister*), *ratusz* ‘кметство’ (нем. *Rathaus*), *handel* ‘търговия’ (нем. *Handel*), *waga* ‘везни’ (нем. *Waage*). Много от думите са от областта на битя, професиите и военното дело: *fartuch* ‘престилка’ (нем. *Vortuch*), *talerz* ‘чиния’ (нем. *Teller*), *malarz* ‘художник’ (нем. *Maler*), *szturm* ‘щурм’ (нем. *Sturm*) и др. В среднополския и новополския период количеството на заемките от немски език намалява благодарение на усилията на патриотично настроената полска интелигенция, но процесът на влияние не се прекратява изведнъж. През тези периоди започват да функционират думи като *druk* ‘печат’ (нем. *Druck*), *gwalt* ‘насилие’ (нем. *Gewalt*), *stempel* ‘щемпел’ (нем. *Stempel*). Не са рядкост и калкираните думи от немски език: *czasopismo* ‘списание’ (нем. *Zeitschrift*), *parowóz* ‘парна машина’ (нем. *Dampfwagen*), *językoznawstwo* ‘езиковедие’ (нем. *Sprachkunde*) (Пуризъм 2013).

Популярността на италианската култура през периода XIV – XVII в. способства за проникването в полски език на нови понятия от областта на музиката и икономиката: *aria* ‘ария’, *serenada* ‘серенада’ (итал. *serenata*), *gracja* ‘грация’ (итал. *grazia*), *bank* ‘банка’ (итал. *banca*). През XVII и особено през XVIII век с разцвета на френската литература, мода и кухня започва навлизането и на френски думи от различни области на живота: *fryzjer* ‘фризьор’ (от фр. *friseur*), *bagaż* ‘багаж’ (фр. *bagage*), *biuro* ‘бюро’ (фр. *bureau*), *krawat* ‘вратовръзка’ (фр. *cravate*).

Източнославянските заемки в полски език са редки – те идват предимно от украински и руски език. В среднополския период от украинските диалекти в полски език проникват думите *duży* ‘голям’ (укр. *дужий*), *szczytyna* ‘коса’ (укр. *чуприна*) и други. Чрез украински и отчасти чрез унгарски език от тюркските езици в полски език се възприемат думите *chan* ‘хан’, *dżuma* ‘чума’, *kaftan* ‘кафтан’, които не получават широко разпространение в Полша. Влиянието на руски език върху полския може да се наблюдава както при заимстването на

думи (*odkrytka* ‘картичка’) така и при устойчивите калкирани изрази: *wziąć fortecę* ‘да превзема крепостта’ (вместо *zdobyć fortecę*), *okazywać pomoc* ‘оказвам помощ’ (вместо *nieść pomoc*) (Михаленко 2014 <<http://ru.wikiversity.org/wiki/>>).

Глоризацията е присъща и за полските езикововъзродителни процеси. Защитниците на родния език призовават сънародниците си да се гордеят с езика си и да го изучават. Я. Рогалински през 1762 г. пръв въвежда в Полша лекции по физика на полски език. Писателят И. Крашицки подчертава практическата полза от доброто владеене на родния език, а според просвещенския историк и поет Адам Нарушевич (1733 – 1796) полският език може да се развива само в резултат на многостранното му използване в полското общество (Валчак 1992). Той отправя критика към определени прослойки (в това число интелигенция, войници, земеделци), които най-често използват чужди думи вместо думи от родния си език. Полският ренесансов писател и преводач Лукаш Гурницки също предупреждава за опасността от безкритичното възприемане и използване на чужди думи (Жепка, Валчак 1993: 240).

По различно време в България и в Полша се издига идеята за академия по роден език, която да работи за усъвършенстването съответно на българския и на полския език. Ето как Гаврил Кръстевич си представя същността и функциите на такава бъдеща Академия през 40-те години на XIX век:

„Самото убо средство, което може да улучши и нашът народ е една малка нине Академия, учредена на едно прилично място. А Академията е едно собрание от изучени мъжи, знаящи добре славянският и други чужди язици не за да преподават уроци и науки, но за да образят езикът ни, да съчинят сиреч граматиката му, да направят словарят му, да списат нужните учителски книги, да преведат от мудрите язици методическите книги...“ (сп. „Любословие“, 1844, №7: 106).

Издателят на сп. „Любословие“ К. Фотинов също споделя подобни възгледи и описва представата си за този орган, като разширява функциите на националната академия и я издига до „всемирна“ (международна) и посочва още една актуална нейна задача: „всемирна[та] Академия големи и многовременни трудове ще положи, за да постави на прав път правилно наречие народно“ („Любословие“, 1842, I: 171), т.е. нормативното изграждане и обогатяването на книжовния език на основата на народната реч. Към създаване на „заведение за високи науки“ се стреми големият възрожденски просветител и народен бу-

дител Васил Е. Априлов, който оставя тази идея на поколенията в своето завещание от 1844 г., а през 1848 г. описва проект за център на научното познание – български университет или академия – и обосновава необходимостта от такъв център в статията си „Мисли за сегашното българско учение“, който наред с развитието на науките ще се грижи и за развитието на езика. Отношение по този въпрос вземат и Неофит Рилски, К. Фотинов, Г. Кръстевич, Г. Раковски и др. (вж. Иванова 2012: 139).

В Полша много по-рано на дневен ред се поставят подобни въпроси (споделени напр. от Фр. Бохомolec в „Rozmowie o języku polskim“ – „Беседа за полския език“). В края на 1735 г. Анджей Залуски свиква събрание от учени, на което се разисква този въпрос. Речи за „Akademia języka ojczystego“ („Академия по роден език“) произнасят Винценти Скжетуски и А. Вишнеvски, които определят задачите ѝ – да работи за усъвършенстването на полския език.

Езиковата политика на Просвещението ориентира предпочитанията си към родните думи в полския език, които са не само разбираеми за ползвателите на езика, но свидетелстват и за патриотична нагласа. Грижата за полския език се базира върху рационални принципи: старите и усвоени от полския език заемки са били приемани, а от новите – само онези, които са запълвали някаква липса в езика. Така просвещенският подход към езика не се трансформира в агресивен пуризм, а се отстраняват само ненужните и необосновани заемки. Полският XVIII век се характеризира с динамично развитие на специализираната лексика, а полските учени създават термини неологизми на базата на родните думи. Например Ян Шнядецки измисля и въвежда в математиката и сродните ѝ науки такива определения, като напр. *iloczyn* (произведение, резултат от умножението), *iloraz* (деление), *odcinek* (отсечка), *wycinek* (сектор, като геометричен термин), *średnica* (диаметър), *poziom* (плоскост), *soczewka* (оптическа леща), *równik* (екватор), *południk* (меридиан). От друга страна, свещеник Онуфрий Копчински създава и с голяма последователност въвежда граматична терминология, използвана до днес. За това, че създаването на нови езикови термини съвсем не е лесна задача, свидетелстват такива новоизковани думи, които не намират по-късно място в лексикалния състав на полския език: *językoślednia* (граматика), *szykownia* (składnia) ‘синтаксис’, *rozczerpnia* (interpunkcja) ‘пунктуация’, *przedzak* (przyimek) (предлог), *natraczak* (wykrzyknik) ‘удивителен знак’. Не се възприема и терминът *spadki*, тоест *przypadki* ‘падежи’, както и наименованията на самите падежи: *mianowalny* (именителен), *zaczyjalny*

(родителен), *oddawalny* (дателен), *przedstawialny* (винителен), *pomagalny* (творителен), *przymieszczalny* (местен), *wzywalny* (звателен).

При формирането на научната терминология в българския език се налага умерената тенденция да не се изпада в краен пуризм, нито пък да се разчита само на чуждата терминология. Това обяснява и появата на остри реакции към подобни прояви, като най-често на прицел са опитите за „коване на нови думи“ на Ив. Богоров. В критичен отзив към „Ръководство на физиката“ с автор Ив. Н. Гюзелев Ив. Богоров предлага вместо употребените от автора термини свои новоизковани, напр. вм. тяло (физическо) – *кърпел*, вм. движение – *мърдане*, вм. частици – *трошици*, лице се заменя с *равнище*, квадрат – с *кръстак*, и др. под. Подобни неологизми използва Богоров и в двата си двуезични речника (Френско-български, 1869, и Българо-френски, 1871): *ваксар* (ваксаджия), *заседач* (заседател), *подсмивач* (присмехулник), *зъбочистка* (четка за зъби) и др.

Българските езикостроители проявяват реализъм при изграждането на научната терминология и критикуват Богоровия „механизъм на сътворяване“ на нови термини. Те се придържат към европейската практика, в която вече се е утвърдила международна терминологична лексика по различните науки. Т. напр. Ст. Бобчев се аргументира със състоянието на този въпрос в други страни и посочва авторитетни речници на чуждите думи, където термините *материя*, *механика*, *квадрат* и др. са вече утвърдени (сп. „Читалище“, г. V, № 4, 459). Г. Кирков също се обявява срещу произволното коване на термини по образеца на Ив. Богоров: „До каква крайност дохождат понякога нашите новатори можем да видим из речникът на Д-ра Богорова¹. Тяхната наковалня излиза из границите на сякоя филология“ (сп. „Читалище“, г. IV, № 3, 71). Имайки предвид ролята на черковнославянския език при изграждане на руската терминология, Г. Кирков споделя разбирането, че за попълването на българската терминологична система би могло да се прибегне до старобългарския „като единственый источник“. Този начин одобрява и П. Р. Славейков, а не думи, „измъдрувани или заети от други язык“ (сп. „Читалище“, IV, 24, 717).

При попълване на българската и на полската терминологична система надделяват реализмът и разбирането, че крайният пуризм

¹ Тук не бива да се отминава фактът, че в Богоровите речници богато е представена обществено-политическа и научна лексика, която по-късно се утвърждава в нормативния книжовен език, а и до днес е актуална: *авангард*, *автомат*, *агенция*, *адрес*, *адютант*, *амнистия*, *аудитория*, *гангрена*, *терапия*, *фармацевт* и т.н.

намалява възможностите за интелектуализация на книжовния език и за интернационализация на научната лексика.

Усилията за възвръщане на достойното място на полския език се състоят основно в ограничаването на влиянието на латинския и френския език, за което радаят редица писатели, като Станислав Конарски (1700 – 1773). Той остро критикува стилистичните грешки, неестествения строеж на изреченията под чуждо влияние, които са далече от естествения полски изказ. В съчинението си „Rozmowa o j. polskim przeprowadzona przez wyborowych uczniów sztuki wymowy“ („Беседа за полския език, водена от знаменити учени, владеещи изкуството на добрия изказ“) Франциск Бохомолец обсъжда чуждите заемки, критикувайки макаронизирането на полския език и давайки пример за подражание езика от времето на Ян Кохановски. В края на XVIII в. борбата срещу чуждоезиковото влияние се засилва, като в нея се включва и темата за прославата и уважението към родния език. В елегията си „Żal za polskim językiem“ („Жалба за полския език“) поетът Кажимеж Броджински изразява тъгата си от ширещата се забрава на родния език.

Възхвалата на полския език не може да се ограничи само с упреци към обществото за немарата към родния език. Дълбоко осъзната е и причината за това – използването на чужди езици (латински, френски, немски) пречи на развитието на полската култура. Затова се полагат старания да се говори за предимствата и качествата на полския език. Полският език се определя като сериозен и точен. Учителят Каулфус доказва, че полският език с лексикалното си богатство, с възможностите си за образуването на двусъставни думи и със слово-реда си не отстъпва по нищо на гръцкия и на латинския език (вж. Каролина 2011).

Най-горещите привърженици на полската реч се позовават на чувството за граждански дълг и патриотизъм, като посочват значението на езика за един народ без собствена държава. О. Копчински изтъква, че е утешително да се чува полска реч. Важен акцент върху въпроса за системното образование на роден език поставя писателят и държавникът Станислав Костка Потоцки (вж. неговия труд „O potrzebie ćwiczenia się w ojczystej mowie“ – „За нуждата от упражняване на родния език“). Той отбелязва важността на полския език, който трябва да бъде съхранен. А. К. Чарториски взема отношение по въпроса за опазването на чистотата на полския език в името на паметта на предците и на настоящето на съвременниците. А през втората половина на XIX в. Любомир Шчербович-Виечур вече вижда резултата от всички

тези действия и написва, че състоянието на полския език е твърде добро и че поляците трябва да се стремят към простота и чистота на стила.

През българския XIX в. се развиват подобни процеси: в научната терминология гръцките термини се заменят с калки: *любословие* – в.м. филология; *землеописание* – в.м. география; *сметница, наука числителна, броителница* в.м. аритметика; *равноденник* в.м. екватор. Друга тенденция е преосмислянето на народни думи в ролята им на термини: *събиране, делене, сбор, дроб*. И в двата езика не се минава без причудливи новообразувания, които обществото отхвърля.

Опитите да се побългарят някои термини (главно чрез калкиране) също се оказват безуспешни, напр. замяната на думата филолог с *любословец* (Н. Рилски, Болг. грам., 4), аритметика – с *наука числителна* (Хр. Павлович, 1833), *броителница* (Г. Кирков, 1869), *числителница* (Хр. Г. Данов, 1868), *сметачница* или *броячница* (Ив. Богоров), физика – с *естественица*, библиотека – с *книгохранителница*, география – със *землеописание*, граматика – със *словница, писменица, буквеница* (вж. напр. у Ив. Момчилов – *Писменница на славянския език*, 1847; Ив. Богоров – *Първичка българска словница*, 1848; Хр. Сичан-Николов – *Грамматика или буквеница славенска*, 1858).

Усилията за възвръщане на достойното място на полския език в националната ценностна система се състоят основно в ограничаване на влиянието на латинския и френския език, докато в България това се постига с отстраняването на онези битово-разговорни турски и гръцки заемки, които имат български съответствия.

Това е тясно свързано с влиянието на традицията и проявите на традиционния пуризм, в сферата на който чистотата и достойнството на езика се отъждествяват с пиетета към неговите старинни образци. В рамките на развиващата се научна и професионална терминология продължават да се полонизират/побългаряват чужди понятия, както и да се създават неологизми.

Юзеф Франчишек Круликовски предлага думи като: *cichostępy (pantofle)*, *deszczochron (parasol)*, *zatulnik (szlafrok)*, *działacz (aktor)*, *ulica drzewna (aleja)*, *szatnica (garderoba)*. В природонаучната област Д. Мутев („Естествена история за първо запознаване с естеството“, 1869), както и други автори въвеждат главно народни наименования на животни: *мечка, невестулка, котка, лисица, сврака, лястовица, орел*. Но за онези животни, които не съществуват по нашите географски ширини, обикновено се възприема утвърдено в международната терминология название: *пеликан, крокодил, ехидна, хамелеон* (от гръцки); *сардела, сардина, тарантула* ‘вид паяк’ (от италиански), или

се назовават описателно: *речний кон* ‘хипопотам’, *морски лъв* ‘тюлен’ и др. Много от използваните през 50-те – 60-те години на XIX в. термини по-късно стават нормативни: *земноводни*, *крилоножни*, *безглави*, *млекопитаещи* и др. (Иванова 2012: 429).

През втората половина на XIX век с оглед на утвърждаването и активизирането на полонизираните думи се появяват специални езикови справочници и речници. Техни автори са Фредерик Скобел, Александър Валицки, Еугениуш С. Кортович и Любомир Шчербович-Виечур, а в България това става най-вече в дидактичната литература и дадените в нея учебни речници.

Ако трябва да обобщим, общите моменти в борбата за налагането на родния език в образованието и за запазването на неговата чистота при българи и поляци са следните:

- Езиковата идентичност се запазва благодарение на връзката между книжовния и народния език и тяхната здрава спойка;
- Балансирано използване на книжовната традиция;
- Избягване на неологизмите, изкуствените построения и чуждите;
- Българите и поляците подчертават важността на въпроса за чистотата на езика, без да се излъчва агресия и омраза към другите езици и народности, както това се случва с националистичния пуризм от XIX век в някои страни.
- При формирането на научната терминология в двата езика се налага балансиращата тенденция – да не се изпада в краен пуризм, нито пък да се разчита само на чуждата терминология. Надделява реалистичното разбиране, че крайният пуризм намалява възможностите за интелектуализация на книжовния език и за интернационализация на научната лексика.

Пуризмът като явление е характерен за българската и за полската история на книжовния език, когато се налага последователно прочистване на книжовната лексикална система (в българския език – на разговорни турски и гръцки думи и ограничаване на употребата на черковнославянските, руските и на някои ненужни заемки от западно-европейските езици, а в полския случай – от латинизмите и германизмите). Българският и полският пуризм (с малки изключения) са умерени, което позволява успешната интелектуализация на лексикалната и терминологичната система в двата езика. Така в условията на зависимост, без специално държавно обгрижване, без закони за езика, а по силата на обществените стремежи двата езика запазват своята уникалност и достигат до степен на високоразвити книжовни езици.

През такава фаза в развитието си – между свое и чуждо – преминават почти всички славянски култури и езици в епохата на националното си Възраждане, изграждайки свои стереотипи, своя митология *sui genezis*. Идентифицирайки се с общите за всички европейски култури универсални знаци символи, славянските култури са подчертавали националната си принадлежност и самобитност чрез уникалност на своя език.

ЛИТЕРАТУРА

- Андрейчин 1961:** Андрейчин, Л. Борбата за чистотата на българския език. // *На езиков пост*. София: Изд. на БАН, 1961.
- Валчак 1992:** Walczak, B. Pierwszy polski wstęp do filologii słowiańskiej. (w:) *XVII Konferencja młodych Językoznawców. Język, – Teoria – Dydaktyka*. (pod red. J. Brzezinskiego i P. Sudera). Zielona Góra: Uniwersytet Zielonogórski, 1992, 123 – 132.
- Валчак 1999:** Walczak, B. *Zarys dziejów języka polskiego*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1999.
- Вачкова 2008:** Вачкова, К. *Типологична характеристика на българския книжовен език (възрожденски период)*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2008.
- Жепка, Валчак 1993:** Rzepka, W., B. Walczak. Łukasza Górnickiego teoria kultury języka. – *Łukasz Górnicki i jego czasy*. Białystok: Wydawnictwo UW, 1993, 211 – 243.
- Иванова 2012:** Иванова, Д. *История на новобългарския книжовен език. Лекционен курс*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012.
- История 1989:** *История на новобългарския книжовен език*. София: БАН, 1989.
- Каролина 2011:** Karolina.s1604 Przejawy puryzmu językowego jako próby przeciwstawiania się obcym wpływom. <http://chomikuj.pl/karolina.s1604/Historia+j*c4*99zyka+polskiego/Przejawy+puryzmu+j*c4*99zykowego,2417302793.docx>
- Кювлиева-Мишайкова 1997:** Кювлиева-Мишайкова, В. *Българското речниково дело през Възраждането*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 1997.
- Лубаш 2007:** Lubaś, W. *Z polskich studiów slawistycznych, seria IX, Językoznawstwo*. Warszawa: Wydawnictwo UW, 2007.
- Михаленко 2014:** Михаленко, А. О. Лексические заимствования в польском языке в контексте культурно-исторических связей Польши. 2014 // *Уикипедия* <<http://ru.wikiversity.org/wiki/>>

- Москов 1958:** Москов, М. *Борбата против чуждите думи в българския книжовен език*. София: БАН, 1958.
- Москов 1976:** Москов, М. *За чист български език*. София: Народна просвета, 1976.
- Николова 2011:** Николова, Н. Пуризмът като феномен в езиковата ситуация. // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*. Том 49, Кн. 1, сб. А, 2011, Филология. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2011.
- Николова 2012:** Николова, Н. Пуризмът – изживяна или вечна кауза на българското общество. // *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*. Том 50, Кн. 1, сб. А, 2012. Т. 3. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2012.
- Пуризм 2013:** Puryzm (językoznaństwo) *Wikipedia* 04. 10. 2013 г. <http://pl.wikipedia.org/wiki/Puryzm_%28j%C4%99zykoznaństwo%29>
- Русинов 1999:** Русинов, Р. *История на новобългарския книжовен език*. Велико Търново: Абагар, 1999.
- Сборник 2005:** *Пуристические тенденции в истории славянских литературных языков. Сборник тезисов*. Москва: Институт славяноведения, РАН, 2005.
- Томас 1988:** Thomas, G. Towards a Typology of Lexical Purism in the Slavic Literary Languages. // *Canadian Slavonic Papers*, Vol. XXX, № 1, 1988, pp. 97 – 111.
- Хрох 1999:** Hroch, M. From National Movement to the Fully-formed Nation: The Nation-Building Process in Europe. // *Mapping the Nation*. Edited by Gopal Balakrishnan. London: Verso, 1999, 78 – 97.

Източници

- Априлов 1847:** Мисли за сегашното българско учение. Одеса: Градска печатница, 1847.
- Богоров 1844:** Богоров, Ив. *Първичка българска граматика*. Написа Иванчо Андреев. Букурещ. В Типографията на Серд. К. Пенкович, 1844.
- Богоров 1848:** *Първичка българска словница*. Написа И. Андреев. Изваждане второ. Стамбол. В тискарницата на Таддея Дивичиан, 1848.
- Богоров 1869:** Богоров, Ив. *Упътване за българският език*. Виена, 1869.
- Богоров 1874:** Богоров, Ив. *Книговице за прочитание*, Виена, 1874.
- Богоров 1869:** Богоров, Ив. *Френско-български речник*, Виена, книгопечатн. Л. Сомерова, 1869.
- Богоров 1869:** Богоров, Ив. *Българско-френски речник*, Виена, книгопечатн. Л. Сомерова, 1871.
- Бозвели, Васкидович 1835:** Бозвели, Неофит, Ем. Васкидович. *Славено-българско детоводство за малките деца*. Част третая. В Крагуевце. У Княжеско-Сербской типографии, 1835.

- Данов 1868:** Данов, Хр. Г. Теоретическа и практическа числителница. Вiena, У книгопечатн. Л. Сомерова, 1868.
- Живков 1855:** Живков, Ал. *Речник на думи турски и гръцки в языка българский*. Издаване първо. Букурещ. Въ Книгопечатнята Й. Копайнига, 1855.
- Кипиловски 1836:** Кипиловски, Ан. Кратко начертание на всеобщата история на Российският язык сочинено от Профессорат господина Ивана Кайданова. В Будим. В Университетската Кралевска Типография, 1836.
- Кирков 1869:** Кирков, Г. Броителница за първоначални ученици. Пловдив. Издава книжарницата на Др. Манчев, 1869.
- Копчински 1778:** Korczyński O. *Gramatyka dla szkół narodowych na klasę I*. Warszawa, 1778.
- Копчински 1817:** Korczyński, O. *Gramatyka języka polskiego. Dzieło pozgonne*. Warszawa, 1817.
- Момчилов 1847:** Момчилов, Ив. *Писменница на славянскийя язык*. Белград, в Правителствената книгопечатня, 1847.
- Мутев 1869:** Мутев, Д. *Естествена история за първо запознавание с естеството* (излязла посмъртно по ръкописи на автора). Пловдив: Книжарница на Др. Манчев, 1869.
- Павлович 1833:** Павлович, Хр. *Аритметика или наука числителна*. В Белград. У Княжеско-Сербската типография, 1833.
- Рилски 1835:** Рилски, Неофит. *Болгарска граматика*. Крагуевац, 1835.
- Сичан-Николов: 1858:** Сичан-Николов, Хр. *Грамматика или буквеница славенска*. Цариград – Галата. В книгопечатницата на Д. Цанкова и Б. Миркова, 1858.
- Ташицки 1969:** Taszycki, W. *Wybór tekstów staropolskich XVI – XVIII wieku*. Wydanie 3 rozszerzone. Warszawa, 1969.